

of the wheel-symbol on a Kültepe seal ("a clear example of Indo-European ideology").

Finally, L. S. Bayun and V. E. Orel interpret "The Inscription from Sitovo": The approach has elements of novelty in both "transliteration" and "interpretation". The Sitovo script, dated "between the 3rd and the 1st centuries BC", is regarded as "alphabetic and fairly similar to the Old Phrygian system". Both individual signs ("negligently carved") and ligatures are analysed. The authors try their own division into words and clauses, and propose a translation. The latter makes the inscription appear as a reflec-

tion of the Bacchus-cult. An important conclusion of the article is that "the language of the text may be linguistically identified as a Phrygian dialect" (as evident in vocabulary syntax, and "some phonological details", such as assimilation and spirantization).

After reading the whole of *Orpheus*, 1, 1991, we may conclude that the issue contains valuable contributions to the study of Indo-European and Palaeo-Balkan problems. It is obvious that *Orpheus* may become a most felicitous meeting-place for opinions coming from both East and West.

Adrian Poruciu

UWE FIEDLER, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Verlag Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn 1992 (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 11 (Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin), Teil 1, XIV + 364 p., cu două anexe (1 și 2a, 2b) și 117 figuri în text; Teil 2, p. 365–517 și 117 planșe în afara textului.

Cartea lui Uwe Fiedler, dedicată memoriei tatălui său, începe cu un *Cuvînt Înainte* al Editorului, semnat de un colectiv de cercetători germani în frunte cu Bernhard Hänsel (Berlin) (p. VII) urmat de o prefață a autorului (p. VIII – X) și de *Sumarul* ambelor părți. (p. XI – XIV).

Partea I a cuprinde regiunea investigată, cadrul istoric, descoperirile funerare din secolele VI și VII (timpuriu), bizantine timpurii și slave, precum și necropolele din secolul VII până în secolul IX și se încheie cu un rezumat tradus și în limbile engleză, română și bulgară și cu legenda anexelor (p. 1–364).

Partea a II-a cuprinde izvoarele istorice și bibliografia folosită, ordonate alfabetic (p. 364–411), catalogul descoperirilor funerare organizat pe necropole și vestigii izolate din România și Bulgaria, însoțit în cazul cimitirelor mai importante de planul săpăturilor, cu orientarea, numerotarea și sigla mormintelor, după rit, mai întâi pentru necropolele de incinerare cu urne, apoi pentru cele birituale (p. 413–517). Cele 117 planșe adăugate reprezintă documentarul arheologic al necropolelor mai importante descoperite în cele două țări (între Carpații Meridionali și Munții Balcani) cu inventarul specific, pe morminte, în cazul celor de înhumare și cu desenul scheletului cu poziția și orientarea din mormânt sau chiar cu ilustrații fotografice.

Acestea ar fi, pe scurt, datele privind conținutul celor două părți ale volumului recenzat, tipărit în condiții grafice de excepție (pe hârtie cretată), am spune chiar, de invidiat, fapt pentru care aprecierea superlativă nu ar fi de prisos.

Înainte de a trece la analiza volumului, se cuvine să remarcăm de la bun început că atrage atenția caracterul sistematic al lucrării. Vom parcurge, urmând ordinea expunerii, subiectul tratat în partea I în cele două mari secțiuni, *Die Grabfunde des 6. und frühen 7. Jahrhunderts*, respectiv, *Die Gräberfelder des 7. bis 9. Jahrhunderts*, cu subîmpărțirile de rigoare, precedate de cele două mici expuneri introductive privind regiunea investigată și cadrul istoric, lucrarea încheindu-se cu obiceiurile de înmormântare, cercetările antropologice, istoria așezării slavilor și protobulgarilor la Dunărea de Jos după mărturia descoperirilor funerare și, la urmă de tot, firește, cu concluziile propriu-zise, expuse rezumativ.

Urmând aceeași ordine, ne vom referi apoi și la partea a II-a a volumului, atât asupra informației literar-istorice cât și a documentarului, ce nu a încăput în partea I, reprezentat prin catalog și planșe.

Din prefața scrisă de autor în iulie 1992, se desprinde faptul că s-a documentat în România (1983) și Bulgaria (1984), în muzeu pe materiale arheologice și că tipărirea lucrării de dizertație a fost susținută financiar de către Societatea

VG Wort (München) și de Societatea Ernst Reuter a Universității Libere din Berlin.

Câmpul de investigație pentru tema tratată cuprinde, din România, partea de sud cu provinciile istorice Oltenia, Muntenia și Dobrogea, incluzând și o fâșie din Moldova de Sud și din sudul Basarabiei (până la Valul Sudic de Pământ), iar din Bulgaria, partea de nord, dintre Dunăre și Balcani.

Tratarea *Cadrului istoric* al regiunii Dunării de Jos (p. 3–48) este făcută de autor în funcție de crearea statului bulgar la 680 d.Chr. În acest sens, autorul reține relațiile dintre bulgarii turanici nomazi (atestați în izvoare ca bulgari, kutriguri și utiguri), avari (de asemenea nomazi turci), slavi (sedentari, aflați de asemenea în migrație) cu Imperiul Roman de Răsărit (numit *Bizantin* de către autor), până la 680, și pe baza datelor de ordin arheologic și lingvistic. Apoi, de la această dată până la creștinarea bulgarilor la 864, relațiile Bulgariei cu Bizanțul și cele dintre slavii din Bulgaria și protobulgari, și de aici, până la căderea întregii Bulgarii la 1018.

Cadrul istoric se încheie cu un apendice de patru pagini, despre *românici* după căderea stăpânirii bizantine în Peninsula Balcanică și despre originea românilor.

În afară de faptul că autorul reia o interpretare mai veche, neconcludentă, privind instalarea în masă a slavilor în Peloponez sub Mauriciu Tiberiu la 586 (neatestată arheologic), pentru perioada dintre căderea *limes*-ului dunărean (614) și instalarea bulgarilor lui Asparuh la sud de Dunăre (680) nu prezintă o imagine coerentă a situației stăpânirii romano-bizantine la Dunărea de Jos, dovadă că nu mai vede un control al Imperiului la nord de Mesembria, începând din al doilea deceniu al secolului VII. În această expunere, lipsește orice referire la populația băștinașă (sau locală), pe un plan mai larg, dintre Dunăre și Balcani în perioada amintită (614–680). Lasă impresia că de la Deltă și până în Balcani, bulgarii nu ar fi găsit la 680 decât slavi (*Cele șapte Neamuri și Severii*) ca să ne limităm doar la spațiul de pătrundere al neamului lui Asparuh, fără să mai amintim de partea vestică, dintre Dunăre și Munții Balcani.

Preluarea unor interpretări, de pildă cea a lui Veselin Beševliev cu privire la *Imennik*-ul hanilor bulgari (Irnik = Ernach), precum și a aceleia (V. Beševliev) după care Ernach după Nedao (454) ar fi migrat în sudul Rusiei, unde ar fi contribuit, probabil, prin supușii săi (și încă decisiv) la etnogeneza bulgarilor, constituie o eroare, căci din relatarea lui Iordanes, rezultă neândoielnic că Hernac, fiul mai mic al lui Attila, a primit loc de așezare „in extrema minoris Scythiae”, adică în Sciția Mică (Dobrogea). Folosirea denumirii *Moestia Inferior*, în mod repetat, în loc de *Moestia Secunda* este de asemenea o eroare (p. 3 și *passim*).

Partea cea mai mică din lucrare (*Die Romanen nach dem Niedergang der byzantinischen Herrschaft auf der Balkanhalbinsel und die Herkunft der Rumänen*) suscită cele mai multe obiecții și comportă discuții. Autorul se călăuzește după teoria lui G. Schramm (bazată pe studierea onomasticii, controversată de altfel), după care, la nord de Dunăre populația băștinașă s-ar fi întors la limba ei geto-dacă după părăsirea Provinciei, unde latina nu s-ar fi putut menține. Conform acestei teorii, *limba romanică*, din care a rezultat *româna* s-ar fi format numai la sud de Dunăre, într-o centură muntoasă lungă începând din nordul Albaniei în vest, până la coasta Mării Negre, bulgare în est, de unde, cu vremea vlahii (romanicii) s-ar fi extins spre nord și spre sud.

Romaniicii, după U. Fiedler ar fi trecut la nord de Dunăre în secolul VIII, în legătură cu instaurarea stăpânirii bulgarilor turanici la sfârșitul secolului VII și în Muntenia (p. VIII și p. 47). În fond, nici teoria lui G. Schramm nu este nouă, ea se întemeiază pe cea roesleriană, a retragerii în munți a populației romane sud-dunărene în fața invaziilor barbare. Trecerea romanicilor la nord de Dunăre la data amintită s-ar fi făcut, după Uwe Fiedler, tiptil, prin infiltrări lente și în grupe mici, fapt care ar explica tăcerea izvoarelor literare în această privință. Uwe Fiedler aderă la teza după care vatra romanică ar fi fost la sud de Dunăre, mai mult în Vest, adică având ca nucleu triunghiul Sofia-Niș-Skopje, în mare, în estul Serbiei. În privința Transilvaniei (a ținuturilor de peste munți, în general) autorul citat, după ce expune o serie de interpretări ale neoroeslerienilor, se fixează în linii mari, arheologic, asupra teoriei lui Kurt Horedt (1986) conform căreia doar în secolul IV mai pot fi identificați romanicii în Transilvania, dată după care nu mai pot fi decelați în complexele arheologice de mai târziu, din secolele V și VI, cu amprentă germanică. Apoi, după așezarea slavilor în Transilvania, ar fi urmat o slavizare totală a populației preslave, gepidice (și romane, dacă exista la venirea slavilor), între secolele VII — IX. Din Muntenia, românii ar fi migrat peste munți în Transilvania, în a doua jumătate a secolului IX (după K. Horedt).

După Uwe Fiedler, migrația masivă a romanicilor (vlahilor) pe teritoriul României de azi (deci inclusiv Transilvania) s-ar fi făcut din altă direcție, și ar fi avut loc odată cu instalarea ungarilor în Pannonia, deci la sfârșitul secolului IX (896), când vlahii de acolo au fost alungați de către unguri, dată la care ar fi avut loc mutarea centrului de greutate al așezării vlahilor în regiunile actuale ale României. Până la 896, U. Fiedler consideră că romanicii ar fi avut una din regiunile principale de locuit în Câmpia Ungară și că de acolo în secolul IX Transilvania ar fi putut fi străbătută de vlahi. Autorul citat acordă credibilitate Cronicii lui Nestor, dar nu și *Gesta Hungarorum* a *Notarului Anonim*, în această privință urmând îndeaproape pe neoroeslerienii maghiari. Kurt Horedt, în schimb, considera ca demnă de crezut și relatarea celui din urmă.

După Uwe Fiedler, etnogeneza poporului român s-a îndeplinit, strict vorbind, mai întâi în lăuntrul așezărilor sale de azi unde populația autohtonă a jucat un rol important în acest proces, românii fiind urmași ai dacilor și doar anumite grupe răslețe au migrat de la sud de Dunăre, situațiile constatate fiind în această privință neîndoelnice.

Pe de o parte, U. Fiedler admite (ca și K. Horedt) continuitatea dezvoltării istorice a populației dace, luând în considerare dănuirea dacilor ca etnie și limbă după retragerea aureliană în teritoriile României, fără să precizeze însă dacă și-au păstrat sau nu identitatea etno-lingvistică, de pildă, până la venirea slavilor (cum susține K. Horedt) sau până la sfârșitul secolului IX, la venirea romanicilor (vlahilor) din Vest. Pe de altă parte, Uwe Fiedler admite că *romaniitatea* răsăriteană s-a format în sudul Dunării (conform tezei mai recente a lui G. Schramm), de unde, din regiunile muntoase, datorită mobilității lor mari explicată prin modul

de viață pastoral (oieritul) romanicii s-au extins la sud și la nord, acoperind tot Balcanul, migrând chiar, în teritoriul României de azi. U. Fiedler socotea că strămoșii românilor trebuio căutați acolo unde cultura romană a durat mai mult (peste cultura populației băștinașe), anume, la sud de Dunăre și mai mult în Vest („*nämlich südlich der Donau und mehr im Westen*” (p. 45). Ne aflăm deci, conform tezelor susținute în fața unei *teorii a dezvoltării istorice paralele*, deci pe două coordonate, una nordică, geto-dacă, supraviețuitoare *sfârșit romanizare* și moștenire antică romană, și o alta sudică (pe un teritoriu restrâns, după U. Fiedler, după G. Schramm mult mai întins în lungime decât în lărgime) *romanică*, adică romanizată și păstrătoare și purtătoare a culturii antice romane. Ele s-ar fi reintălnit foarte târziu, în a doua jumătate sau la sfârșitul secolului IX după o îndelungă separare silită de împrejurările vitrege de la 271 d. Chr., practic după 600 de ani de depărtare și ignorare reciprocă. În urma migrației romanicilor (vlahilor) în nordul Dunării din vest sau din sud ar fi avut loc deci pe teritoriul României o *romanicizare* a populațiilor găsite la acea dată aici (în secolul IX sau chiar mai târziu în secolul X — XI), *dacă*, dacă nu a fost asimilată de slavii între secolele VII — IX și *slavă*, sau numai *slavă* în cazul în care asimilarea dacilor a avut loc. Nu este clar dacă, conform acestei viziuni, (K. Horedt — Transilvania) slavizarea dacilor a rezultat în urma urmei amestec biologic sau a fost doar în domeniul lingvistic. În acest fel, s-ar fi format, târziu deci, în secolele X — XI *poporul român* și *limba română*, în formarea ei urmând a se avea în vedere deci și *adstratul* slav. Uwe Fiedler, fidel poziției sale reducționiste, referindu-se la nord-estul Bulgariei actuale, socotește că acolo a avut loc contopirea protobulgarilor și slavilor cu populația băștinașă (autohtonă) (p. VIII) ceea ce a dus după părerea lui la poporul bulgar de azi vorbitor de limbă slavă. Enunțul lui U. Fiedler, precum că „Români de azi s-ar putea socoti deaceia pe drept și ca urmași ai dacilor” (*Die heutigen Rumänen dürfen sich deshalb zu Recht auch als Nachkommen der Daker* (p. 48), lasă să se înțeleagă că se referă la dacii neslavizați deși poate fi înțeles și în sens biologic, ca daci slavizați.

În afara faptului că glottoetnogeneza poporului român nu poate fi tratată în patru pagini, subliniem că sunt o mulțime de dovezi pe care literatura istorică din secolele XIX și XX le-a relevat, pe care autorul le trece cu vederea sau nu le cunoaște (și o mulțime de lucrări din discipline contingente, ca etnografia, lingvistica), cu mărturii convergente în sensul romanizării populației de la nord și de la sud de Dunăre cit și al persistenței acesteia. Hidronimia majoră dintre Nistru — Tisa și Balcani (și denumiri de cetăți de pe cursul Dunării (*Sucidava*, dacică), *Noviodunum* (celtică), arată că au fost preluate în latină, denumiri în forma originară sau ușor modificate (în această categorie pot intra și oronime sau antroponime geto-dace) ceea ce nu înseamnă că romanizarea nu ar fi avut loc. De altfel, denumirile de localități băștinașe se constată și într-o epocă târzie a antichității, în secolul VI — la Procopius (*De aedificiis*), la sud de Dunăre și între fluviu și Haemus (avem în vedere teritoriul provinciilor *Scythia Minor*, *Moesia Secunda*, *Dacia Ripensis* incluse în tratare de către U. Fiedler (dar și *Dacia Mediterranea*). Dunărea nu a fost niciodată o barieră ci puncte de legătură între ambele maluri încă din neolitic. Alături de păstorit (oierit) (trebuie ținut seama că creșterea vitelor nu se reducea la populația romanică la aceasta), agricultura a fost de asemenea o ocupație de bază a populației autohtone romanizate după cum o dovedește cu prisărită terminologia *latină* (existentă, de altfel și în celelalte îndeletniciri complementare ca horticultura, viticultura albinăritul, pescuitul, etc.) care implică traiul și la deal și, șes, nu numai la munte. De altfel, și desfășurarea radială a liniilor de transhumanță încă din vechime pe un spațiu larg de la izvoarele Tisei până în munții Bulgariei și chiar

mai la sud, spre Grecia, (spațiu ce coincide cu cel de formare a limbii și poporului român) arată că activitatea pastorală la romanici (vlahi) avea loc indiferent de granițe și stăpâniri (protobulgari, de pildă). Nu numai populația geto-dacă, ci și cea sarmată (mai târziu și cea gepidă), din Vest, din Câmpia Tisei până la dealurile Biharici și înălțimile Aradului (și ale Banatului) a fost romanizată într-o vreme târzie a antichității după cum arată mărturiile arheologice, lingvistice, toponimice, (oronimice) și etnografice.

Referindu-ne la partea intitulată „*Die Frühbyzantinischen Grabfunde* (p. 49—73) observăm că autorul se abate de la criteriul etnic stabilit și nu utilizează termenul de romanice, ci denumiri de acoperire ca, *antice târzii, bizantine timpurii*, în vreme ce pentru descoperirile funerare slave și protobulgare urmează criteriul etnic. Drept motivare arată că necropolele provinciale locale (cu două excepții, toate dintre Dunăre și Haemus) ar fi putut cuprinde și defuncții de alt neam decât romanici, de pildă greci, și că lipsa oricărui inventar adiacent, în cele mai multe cazuri, mormintele fiind creștine (de pildă necropola de la Callatis unde 50% dintre morminte nu au inventar) l-ar împiedica să facă o atribuire etnică, principiu pe care se grăbește să-l incalce, pentru germani și slavi, de exemplu, când aceasta o face în lipsa unor indicii etnice precise (sau când acestea, fibule digitate, de pildă, reprezentau elemente de port cu mare circulație, ce puteau fi purtate și de indivizi de alt neam).

Partea privitoare la necropolele denumite de autor, bizantine timpurii este o expunere sumară, descriptivă, însoțită de ilustrarea unor morminte cu inventarul lor specific de la Piatra-Frecăței, Histria și Mangalia, în legătură cu care autorul încearcă să aducă, în unele cazuri și precizări cronologice.

În legătură cu observația autorului după care, dacă îngropată din mormântul B 42 de la Piatra Frecăței ar fi fost o slavă, mormântul ar fi trebuit să fie de incinerare (pe care îl datează în prima jumătate a secolului VI și nu în secolul VII) atragem atenția că înainte de căderea liniei Dunării, în Imperiu, și slavii, colonizați aici, eraubotezați, deci și defuncții slavi erau înhumați după ritul și ritualul creștin și ca atare, pentru astfel de cazuri nu poate fi avută în vedere incinerarea, nedovedită de altfel. Autorul, trece, după părerea noastră, destul de repede peste mormintele din movila XVI de la Histria, iar cele de pe platou, din Sectorul X, databile între 587—614 d.Chr., (publicate în *Materiale*, VIII, 1962 și analizate și în SCIV, 22, 1971, 2) fi scapă. Nici mormintele cu nișă de la Tomis din secolele IV—V (unele din sec. VI) și nici cele cu galerie de la Callatis și cele din movila I cu cinci camere din secolul VI nu sunt comentate tipologic și etnocultural, ca și depunerea de ofrande de carne în 27 de morminte din secolele IV—VI d.Chr. din necropola extramurană de la Histria, autorul mărginindu-se la prezentarea lor descriptivă. Aceeași situație și pentru Odessos unde în necropola din secolele IV—V d.Chr., s-au înregistrat morminte cu nișă. În schimb, descoperirea unui singur mormânt cu inventar (din 25) în necropola de la Novae (cu fibulă mică cu vultur din a doua jumătate a secolului V) îi dă posibilitatea autorului să conchidă că defuncta ar fi fost sigur o germană, dacă ar fi avut și în partea cealaltă o fibulă.

Expunerea privitoare la necropolele — noi le spunem române târzii — se încheie cu o anexă ce cuprinde cataramele bizantine de tip Sucidava (de ce nu romane?) cu indicarea locurilor de găsire din România, Bulgaria și Serbia (de pe malul Dunării) cu harta răspândirii lor în Valea Dunării de Jos, de la Orșova până la gura Deltei, încadrate cronologic și tipologic.

Partea a doua a primei mari secțiuni este dedicată *Descoperirilor funerare slave din secolul VI și din secolul VII timpurii* (p. 74—105) din teritoriul studiat. Opriindu-se mai întâi asupra necropolei de la Sărata Monteoru, ce s-ar data din

secolul VI și începutul secolului VII, autorul consemnează că Ion Nestor și Eugenia Zaharia au înregistrat trei variante la cele 1000 de morminte: morminte de incinerare cu urne (*Brandurnengräber*), cu sau fără vase ceramice adiacente, morminte de incinerare cu depunerea resturilor de oase de om calcinate în *groapă simplă* (*Brandgrubengräber*) și a treia variantă, morminte de incinerare cu urne cu depunerea oaselor de om calcinate (de la același individ) atât în urne, cât și *aldături* de urnă, grămăjoară, în groapă (*Urnengräber und Brandschutzgräber*). Nu știm exact câte revin numeric sau procentual fiecăreia din variante. După calculul lui U. Fiedler, cele de incinerare în groapă simplă (*Brandgrubengräber*) ar fi cele mai numeroase. Datarea necropolei înainte de jumătatea secolului VII este unanim acceptată de cercetători. Pentru atribuirea etnică slavă și cronologia absolută a necropolei autorul reține ca fiind importante și fibulele digitate, iar pentru cronologia relativă, ceramica la care optează pentru varianta Căndești a culturii Ipotesti — Ciurelu — Căndești, socotind-o ca pe un aspect regional al ceramicii slave de tip Penkovka sau Praga-Penkovka (după Dan Gh. Teodor), remarcând și forme tipice de tip Praga-Korciak. Importante pentru datare sunt și cataramele, aplicele și măgilele de sticlă, etc. Îi este greu să defincască etnic mormintele de înhumație de la Pruneni și Ceptura, în zonă cu Sărata-Monteoru, având aceeași cronologie. Totuși, cataloghează fibulele digitate de la Pruneni ca slave, însă înclină, dat fiind ritul, să atribuie mormintele de acolo unui grup germanic, autohtonii fiind excluși de la atribuirea etnică. (p. 88 și p. 100). Analizează și necropola slavă de incinerare de la Balta Verde (la nota 366, transcriere greșită, *Gîndul lui tunul* în loc de *Grîndul cu Tunul*) și situația arheologică din insula Ostrovl Mare din punctul Vadul Morii, unde, apreciază că a existat doar o locuire din secolul VII târziu ce poate fi socotită ca o așezare a culturii Ipotesti — Ciurelu — Căndești, din etapa dezvoltată sau finală. Însă, ceramica de la Ostrovl Mare (Vadul Morii) nu are analogii în cultura amintită, ci este asemănătoare cu cea găsită în Insula Banului într-o locuire din a doua jumătate a secolului VII și are corespondența în Transilvania la Teiuș.

Autorul semnalează, ca necropole slave de incinerare Korbovo (Serbia) și Colzodui (Bulgaria) încă nepublicate. Socotim că este greu de crezut că pot fi date, ca necropole slave, pe malul drept, înainte de căderea limes-ului durărcan (614 d.Chr.). Suplimentar, în anexă (la p. 91—95) sunt prezentate fibulele digitate (*Die slavischen und germanischen Bügelfibeln*), cu ilustrații și câte o hartă a răspândirii însoțite de lista descoperirilor. Cele categorisite ca fiind de tip germanic se grupează între Dunăre și Balcani, iar cele socotite de tip slav între Dunăre și Carpații Meridionali (cu puține excepții, pe malul drept în zona Kladovo). O serie de fibule digitate neputând fi atribuite etnic, sunt grupate de către autor, aparte (p. 100—101).

Cele repartizate la tipul germanic sunt date la sfârșitul secolului V și în secolul VI, iar cele socotite de tip slav, în secolul VI, chiar în prima jumătate, după autor, care ține să arate și datarea acestora din urmă, după Joachim Werner, în a doua jumătate a secolului VI și în secolul VII timpuriu (prima grupă) și la sfârșitul secolului VI și în prima jumătate a secolului VII (a doua grupă), iar după Kurt Horedt, în secolul VII. Se apreciază că fibulele digitate de tip slav sunt o imitație după cele de tip germanic, din care cauză autorul nu vede posibilă producerea lor în Imperiu.

Cea de a doua mare secțiune privind necropolele din secolul VII până în secolul IX (*Die Gräberfelder des 7. bis 9. Jahrhunderts* (p. 106—343) începe cu istoricul cercetării necropolelor din România și Bulgaria, din teritoriul studiat, considerate slave și protobulgare, cu expunerea controverselor existente sub aspect etnic și cronologic, ca rit și ritual, însoțit de o anexă-catalog minuțios întocmită a necropolelor ce se înscriu în cronologia susamintită și de o hartă. Prezen-

tarea inventarului mormintelor din necropolele studiate din perioada amintită începe cu ceramica funerară (*Grabkeramik*) care constituie masa descoperirilor din morminte și se deosebește de cea din așezări (*Siedlungskeramik*), prezentare continuată cu o analiză strânsă a tehnicii și tipologiei vaselor de ceramică din necropolele cercetate, cele de incinerare cu urne considerate slave, de după decenul al doilea al secolului VII d.Chr., iar cele birituale, considerate proto-bulgare, de după 680 d.Chr. În clasificarea tipologică ce o face, autorul separă specia ceramică brună-roșietică de cea cenușie după forma și mărimea vasului. Descrierea fiecărei variante din cele șapte tipuri determinate (A—G), cu indicarea locului de găsimă, a publicației și a autorului, cu reproducerea în desen a formelor respective (fig. 22—31) este făcută de asemenea cu multă grijă. Tipurile de vase ceramice A—D, excepție DI/1 (strachină) și D/IX („ciubăr”), reprezintă numai vase de lut ars fără toate ce se înscriu în categoria vaselor-borcan, din ambele specii. Vasele cu toartă apar numai la specia ceramică cenușie (grupa E cu două toarte — în text apare greșit fig. 26 în loc de fig. 28 —), grupa F, căni cu o toartă, cu gura în formă de cioc, și grupa G, ulcioare în formă de amforă, cu două mânuși (și amforidioane), doar două variante având câte o toartă (GX/1 și GX/2).

Sunt ilustrate și câteva profile de guri de vase din cele două specii și se face analiza profilelor vaselor ceramice și a decorului lor. Decorația ceramicii este prezentată, de asemenea, ilustrativ și în amănunt, cuprinzând 18 motive ornamentale la ceramica incizată — specia brună roșietică, pentru decorul ce acoperă tot corpul vasului și alte 12 motive ornamentale pentru cel ce acoperă parțial (zonal) vasul. Se face și procentajul distribuției ornamenticii incizate calculat la 19 necropole din România și Bulgaria din teritoriul studiat. În mod analog, se face delimitarea motivelor ornamentale ale decorului ceramic efectuat prin lustruire caracteristic pentru ceramica din specia cenușie, separându-se 12 motive de decor lustruit. La sfârșit, autorul se ocupă și de trei vase cu toartă din categoria ceramicii galbene descoperite în necropola de la Sultana (România), care iese din cadrul ceramicii Dunării de Jos.

Autorul nu le raportează etnic și socoate că au ajuns aici poate odată cu căderea Khaganatului, oricum neputându-se data decât în a doua jumătate a secolului VIII sau pe la anul 800.

Nouă nise pare excesivă categorisirea grupelor (tipurilor) de vase ceramice, implicit a variantelor și după mărime, care nu poate fi un criteriu.

Se ajunge astfel la situația că autorul separă vasele ceramice în „mici” și „mari”, iar pe cele de mărime mijlocie le include la cele mari. Ceea ce complică lucrurile, ca și stabilirea unui număr prea mare de variante în cadrul fiecărui grup ceramic din cele șapte determinate, deși unele, și aceasta se observă foarte bine la vasele borcan (și oale-borcan), prezintă deosebiri minime între ele, care nu justifică această departajare exagerată.

Mărcile de olar (*Bodenzeichen*) sunt analizate și clasificate în 21 de tipuri cu 48 de variante, clasificare însoțită de catalog cu descriere pentru fiecare tip în parte, cu datele necesare (formă, dimensiuni, locul de găsimă, autorul descoperirii, publicația). *Semnele incizate* (*Ritzzeichen*) pe suprafața vaselor înainte de ardere (sau după) sunt consemnate în mod analog, dar pe scurt, într-o pagină.

Autorul se mărginește să constate că semnele incizate (ce se găsesc, de altfel, și pe ceramica de construcție și pe blocuri de piatră din construcțiile epocii), ca și mărcile de olar, de altfel, ridică multe probleme și că lipsește deocamdată veriga de legătură cronologică între mărcile antice târzii și cele slave (ca și între cele dintâi și mărcile și semnele zise protobulgare, am adăuga noi). Autorul se pierde în considerații tehnice privind modul de aplicare a mărcii pe vas, încercările de deslușire a semnificației diferitelor semne

și mărci de pe vasele ceramice sunt timide (preluate de fapt) și rămân fără finalitate, de vreme ce autorul nu caută deslușirea lor în cultura antică târzie greacă și romană, deci în mediile care inițial le-au produs, căci pentru slavii sau bulgarii (turanci) de atunci cele cu semnificații posibile magic-religioase și creștine, erau de neînțeles, mai ales înaintea de creștinarea lor. În această privință, autorul nu aduce nimic în plus față de predecesori. De altfel și informația bibliografică utilizată cu referire la acest aspect, este insuficientă și neaprofundată, ca și problematica în sine.

Un loc important în cea de a doua mare secțiune a lucrării îl ocupă *Descoperirile mărunte* (*Die Kleinfunde*) reprezentând 48 de categorii de obiecte (și grupe de obiecte de podoabă, și de port, ustensile, arme, piese de hărășament, etc.) găsite în necropolele studiate, parte ce se încheie cu un rezumat privind evaluarea lor cronologică. Autorul insistă firesc asupra descoperirilor mărunte, dată fiind importanța lor pentru datarea absolută (se înțelege că nu în mod egal).

Cerceii cu granule și inelele cu chaton în formă de scut și cruce ca decor i-au servit autorului pentru mutarea datării necropolei de la Izvorul din secolul VIII (Bucur Mitrea, *Dacia*, N.S., XXXIII, 1—2, 1969) în secolul IX (p. 174) iar în cazul celei de la Obârșia Nouă, dată de Octavian Toropu în secolele VIII — IX, la fixarea datării tot în secolul IX.

Întrucât cerceii și inelele cu aceste caracteristici se află în Moravia Mare și în a doua jumătate a secolului VIII poate fi reținută o datare mai largă din a doua jumătate a secolului VIII și în secolul IX pentru ambele necropole (și pentru necropolele de la Sultana și Păuleasca).

Referindu-se la întreruperea legăturilor comerciale de la Dunărea de Jos și căutând să explice încetarea importului unor astfel de podoabe, autorul consideră că acest fapt se datorește ocupării de către pecenegi a regiunii nord-dunărene pe la anul 900 (sau în prima jumătate a secolului X). Izvoarele istorice și săpăturile arheologice cu descoperiri de morminte pecenege din Muntenia infirmă ceașca ei de către pecenegi mai devreme de sfârșitul secolului X, ceea ce înscamnă că nu acest eveniment istoric a cauzat aducerea unor astfel de obiecte de podoabă în Oltenia și Muntenia, ci căderea Moraviei Mari la 906 sub loviturile noilor veniți, maghiarii.

Ca dată de început a pătrunderii acestor obiecte de podoabă pe cursul Dunării de Jos, ar putea fi reținută, eventual, cea a căderii Khaganatului (804) după care, până la prăbușirea Moraviei Mari (906), legăturile comerciale ale acesteia, inclusiv cu Imperiul Bizantin, au fost intense.

Uwe Fiedler se ferțește să vadă în crucile cu brațe cu capetele bifurcate de pe inelele de bronz din necropolele de la Izvorul și Obârșia Nouă simboluri creștine, fapt subliniat cu justete de către Octavian Toropu la publicarea rezultatelor cercetărilor de la Obârșia (*Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 186).

Este corectă însă poziția autorului (U. Fiedler) în legătură cu grupa Ciumbud din Transilvania ca datare (de la sfârșitul secolului IX și de pe la 900 (p. 267—268) și ca legătură între spațiul morav și cel dunărean, nu cu mult înainte de căderea Moraviei Mari și afirmația sa că formele de podoabă din această grupă vor fi impuse în plan secund de către cultura Bjelo Brdo ce avansează în a doua jumătate a secolului X și în secolul XI, fără a fi înlocuite cu totul. U. Fiedler nu se pronunță asupra caracterului etnic al grupei Ciumbud (p. 180).

Și în cazul *Descoperirilor mărunte*, deci când este vorba de elementele culturii materiale recoltate arheologic, Uwe Fiedler, cerne și discerner comparativ cronologia și tipologia lor, aducând precizări și optând pentru cea mai bună datare.

În subcapitolul „*Cercetări ale dovezilor cronologice*” (*Belgungschronologische Untersuchungen*), în prima parte autorul

se ocupă de repartizarea ceramicii (vase de lut ars) în cimitirele cu urne (*Urnengräberfelder*) din teritoriul studiat, oprindu-se asupra necropolelor considerate semnificative din România și Bulgaria. Analiza este însoțită de ilustrarea repartiției tipurilor de vase ceramice în mormintele din câteva necropole de incinerare cu urne din țările amintite, între care și cea de la Razdelna, considerată drept necropolă-cheie.

Analiza necropolelor cu urne dintre Carpații Meridionali și Munții Balcani (de după 615 d.Chr., unele, altele de după 680 – N.N.) se încheie cu corespondența cronologică a variantelor tipului ceramic B (fig. 75) și frecvența lor. Apoi se trece la analiza principalelor necropole birituale din teritoriul investigat (*Birituelle Gräberfelder*) prin repartizarea tipurilor ceramice de vase funerare pe necropole și ilustrarea lor, începând cu Istria – Capul Viilor.

Analizele paralele susamintite se încheie cu un tabel cronologic comparativ (fig. 106) al principalelor necropole de incinerare cu urne, cât și al necropolelor birituale (în cazul acestora, sub dublu aspect, cel al incinerății (în gropi simple) și al înhumației), privind durata aproximativă, succesiunea și sincronismele. Notăm că prezentarea sintetică a unor necropole birituale este însoțită și de două tabele comparative, unul cu referire la frecvența cânilor cenușii (fig. 104, tipul F) altul privind frecvența vaselor-borcan mici brun-roșietice (fig. 105, tipul A) care este frapantă la Izvorul. Expunerea acestei părți se încheie cu schițarea evoluției ceramicii (explicație asupra anexei 1) și cu un supliment privind asocierea tipurilor ceramice în mormintele dintr-o serie de necropole (p. 272), precum și cu serierea asocierii tipurilor ceramice din morminte în necropolele cele mai importante, cu urne și birituale (fig. 107). Partea consacrată *Obiceiurilor de înmormântare* (*Die Bestattungssitten*) (p. 274–329) are două subpărți principale corespunzătoare necropolelor cu urne (*Urnengräberfelder*) (p. 274–281) și respectiv, cimitirelor birituale (*Birituelle Gräberfelder*) (p. 282–305), completate cu un text concludiv în legătură cu ordonarea etnică a necropolelor tipice cu urne și a cimitirelor birituale.

Urmează un text scurt cu explicații suplimentare pentru cimitirele ce pot fi cu greu orânduite în cele două mari categorii susamintite (Istria – Capul Viilor, Sultana Preslav-1, cimitirul de la marea bazilică de la Pliska, Varna-2 (99% creștin-necropolă mare), Nikolovo, Batin, Sini Vir, Cerna și Chitovo). Menționăm că mormintele de înhumație de la Cerna și Chitovo sunt puse sub semnul întrebării (*christlichen?*). La Cerna au fost descoperite 21 de morminte din care de incinerare 14 (8 cu urnă și 6 cu groapă simplă) și 7 de înhumație. Ca supliment sunt prezentate *Monumente* ce reprezintă cazuri speciale și nesigure (indoielnice) ale cultului morților: *Înmormântările colective de la Kjulevka și Devoja-3*, (fig. 112/1, respectiv fig. 112/2), apoi, *Mormântul 5 din Movila III de la Madara* (A doua descoperire de la Madara) (fig. 113) și *Movilele funerare XXXII – XXXIV de la Pliska*, precum și *Inscripțiile comemorative și Devtašlar*, expunerea (p. 316–329) încheindu-se cu *Mormântul de călăreț dela Târgșor* și cu „Complexul de la Fântânele (Teleorman) – România.

După părerea noastră, o problemă deosebit de importantă ridică ritul funerar la bulgarii turanici în general și în cazul de față, la ramura lui Asparuh, stabilită în sudul Dunării la 680 d.Chr., cu atât mai mult cu cât reprezintă firul roșu ce străbate toată țesătura lucrării lui Uwe Fiedler.

Autorul atribuie (ca și Dimităr Iliev Dimitrov, *Prabългарite po Severnoloto i Zapadnoloto Černomorje*, Varna, 1987), toate mormintele de incinerare din necropolele birituale, bulgarilor turanici (protobulgarilor) deși ritul incinerăției nu este cunoscut la aceștia, nici din izvoarele literare și nici pe cale arheologică.

D. Il. Dimitrov se sprijinea în argumentarea sa pe descoperirea a două înmormântări de incinerare ale unor căpetenii cu inventar bogat (din zona Niprului, de la satul Voznesenska, respectiv satul Glodosi) morminte situate într-o mare îngrăditură rectangulară cu val și șanț, dateate de la sfârșitul secolului VII – începutul secolului VIII, puse de M. I. Artamonov pe seama unei aristocrații tribale a tiurcilor din Altai, ajunsă aici. D. Il. Dimitrov a legat acest tip de mormânt de incinerare de un mormânt descoperit la Pliska în 1934 de către Geza Feher în movila XXXIII.

Însă, Sonia Georgieva, care a efectuat săpături în acest complex (Izvestia, Sofia, 1955, p. 26) arată clar că *lipsa oricărei documentații* asupra săpăturilor lui Geza Feher re lipsește de posibilitatea de a stabili precis ritul funerar (*poğrebalniia obred*). U. Fiedler, referindu-se la movila XXXIII de la Pliska afirmă că în 1934 s-a găsit un schelet întreg de cal nu departe de o *presupusă* înmormântare de incinerare (p. 322–323). Cercetările arheologice efectuate în spațiul imens dintre Kama – Volga – Urali – Caucaz și Don până la Marea de Azov, de asemenea, nu au scos la iveală morminte de incinerare izolate sau necropole birituale ce ar fi putut fi atribuite tiurco-bulgarilor, dimpotrivă exclusiv de înhumație.

Că nici aristocrația bulgarilor tiurcici ai lui Asparuh nu practica ritul incinerăției, se vede clar chiar din zona de așezare principală a acestora, din marele ring natural străjuit de dealurile Pliskăi, unde, la Madara, în apropiere de Pliska, în mormântul 5 din Movila III (cea de a doua, descoperire de la Madara) într-un tumul preistoric a fost găsit scheletul întreg al unui șef războinic călăreț din aristocrația tribală a lui Asparuh.

În mormântul de înhumație amintit, datat curând după anul 680, asupra scheletului uman, peste care răcea scheletul unui cal, s-au găsit, între altele, aplice de aur ce împodobiseră o centură. (la U. Fiedler, *Das Grab im Hugel III von Madara*, fig. 113 și p. 319–322). U. Fiedler în acest volum nu urmează această cale (interpretarea lui D. Il. Dimitrov), ci aduce în favoarea existenței ritului de incinerare la protobulgari în paralel cu cel de înhumație (susține că o parte din masa populației protobulgare își incinera morții, iar o altă parte îi inhuma) trei argumente, întâlnite de altfel la alți cercetători bulgari, adepți ai tezei protobulgare. Cel dintâi argument ar fi depunerea oaselor de om calcinate în *gropi simple* (și nu în urne), cel de al doilea constă din depunerea de *ofrande de carne* în aceste morminte de incinerare (că și în cele de înhumație păgâne din aceleași cimitire birituale), practică atribuită, evident, protobulgarilor și dovedită prin găsirea de oase de animale și de pasăre, *ncarse*, ceea ce la slavi în mormintele de incinerare, nu se întâlnește (p. 305–307 și p. 346). Cel de-al treilea argument, ar fi *paralelismul* existent în timp între necropolele de incinerare cu urne și cele de incinerare cu groapă simplă. U. Fiedler afirmă categoric: „Für die Protobulgaren verbleiben die birituelle Gräberfelder” (p. 307). Mai mult, spre a-și susține interpretarea biritualistă la aceiași etnie, dă ca exemplu cimitire birituale (incinerare-inhumație) din India sau obiceiuri de înmormântare ale indienilor nord-americani Winnebago, în loc să fi explorat în spațiul imens dintre Volga și Dunăre spre a se lămurii, deci în stepele unde s-au perindat multă vreme neamurile tiurco-bulgare.

Să vedem acum în ce constă forța celor trei argumente aduse de U. Fiedler în susținerea tezei sale, pe baza căreia și-a structurat lucrarea, de altfel. Am văzut că în cimitirul slav de incinerare de la Sărata-Monteoru, *dinainte* de venirea bulgarilor lui Asparuh la Dunăre, cea mai mare parte a mormintelor sunt în *groapă simplă*, o mare parte în urne, iar o parte și în urnă și în *groapă, lângă urnă* (este vorba, evident, de depunerea resturilor de oase calcinate ale umnia și aceluiași individ). Deci apare clar aici (necropola avea circa 1.000 de morminte) nu numai existența *masivă* la slavi,

a practicării ritului incinerăției cu urne, cât și a celei în groapă simplă, cât și a *tranzitiei*, în cadrul ritului, de la înmormântarea în urne la cea în groapă simplă, și aceasta înainte și mai ales în afara prezenței protobulgarilor la Dunărea de Jos, necropola neatingând nici jumătatea secolului VII, oricum, încheindu-se înainte de 680. Dacă ne îndreptăm atenția asupra necropolelor cu urne (cele mai multe paralele în timp cu cele birituale) observăm chiar din situația prezentată de autor (fig. 108) dar și din text (p. 280–281) că din 9 necropole cuprinse în grafic, numai una nu are și morminte de incinerăție în groapă simplă (Castelu), dimpotrivă, unele ating un procentaj mare, ajungând la jumătate. Deci acest prim argument, de ordin cantitativ, cade. Cel de al doilea argument, este cel privitor la ofrandele de carne. Ele există și în necropolele *slave* de incinerăție cu urne, după 680, dar în puține cazuri, considerate, ca atare netipice (*untypisch*), (Razdelna, Blaskovo, Satu Nou-1, Satu Nou-2, Chiscani, Canlia (p. 280–281)).

În unele cazuri oasele de animale sunt arse. În necropola birituală de la Izvorul (Giurgiu) cu 445 de morminte, din care 345 de înhumație și 100 de incinerăție — din care 97 în groapă simplă — în acestea din urmă în 81% din cazuri nu s-au găsit nici un fel de oase de animale sau de pasăre (nici arse, nici nearse), și doar în 19% dintre ele s-au descoperit oase de pasăre și de oaie (Bucur Mitrea, *Dacia*, N.S., XXXIII, 1–2, 1989, p. 145–219). Deși în 81% dintre mormintele de incinerăție în groapă simplă nu s-au găsit ofrande de carne, totuși necropola de la Izvorul a fost trecută de către Uwe Fiedler ca *protobulgară* în totalitate (p. 287). Concluzia care se impune este una singură: toate mormintele de incinerăție din necropolele birituale sunt *slave* și nu protobulgare.

Căci nici *paralelismul* cronologic, dintre necropolele cu urne și cele birituale, folosit de asemenea în argumentare de către autor, nu se justifică în sensul separării etnice a incinerăției cu urne de cea în groapă simplă. El se explică prin faptul că la slavii din afara ariei de așezare a protobulgarilor s-a menținut mai multă vreme ritualul tradițional, fără depunere de ofrande de carne în mormânt, în vreme ce la slavii din regiunea locuită de protobulgari obiceiul a fost împrumutat, mai ales în așezările în care slavii coabitau cu protobulgarii, ceea ce și explică caracterul biritual *etnic* al necropolelor păgâne respective. Uneori, chiar în așezările „curat slave”, situate în aria de locuire protobulgară (la Razdelna, de pildă) această influență protobulgară în ceremonialul funerar este slab perceptivă. Chiar luate împreună, cele trei argumente nu rezistă criticii (incinerăția în gropi simple, ofrandele de carne și paralelismul cronologic) deoarece micșorarea accentuată a numărului mormintelor cu urne în favoarea celor în groapă simplă constatată în etapele mai târzii, se explică prin evoluția ritului de incinerăție, ce implică în cele din urmă și o anumită degradare. Influența asupra slavilor a exercitat ru numai populația protobulgară în practicile de înmormântare ci și populația locală (romanică indeosebi) dintre Dunăre și Haemus. Autorul remarcă (p. 286) că și în necropolele cu urne și în cele birituale, mormintele cu *construcție* (casete de cărămizi sau de pietre) se concentrează indeosebi pe coasta Mării Negre, de la Dunăre până în Balcani, ceea ce confirmă că acest procedeu a fost imitat de slavii după așezarea lor în sudul Dunării și nu a fost adus de protobulgari din stepele nord-pontice, fapt semnalat de altfel de mult în literatura noastră de specialitate.

Și ritul inhumației la protobulgarii stabiliți la sud de Dunăre ridică serioase probleme, mai ales sub aspectul ori-

entării defuncțiilor, situație peste care U. Fiedler trece cu ușurință. Căci în necropolele de la Volga, ca Bolșie Tarhani, de pildă, orientarea mormintelor, toate de inhumație, considerate bulgare, est vest-est, iar în Bulgaria la sud de Dunăre este nord-sud (cu dezieri, în ambele cazuri, se înțelege). Acest fapt încă nu și-a găsit o explicație, dar și la celelalte popoare tiurce (pecongi, uzi, cumani) și chiar la finougrii unguri) era tot vest-est (cu capul la vest) în vremea păgână.

Pe de altă parte, în necropolele cu inhumație din secolele VIII — IX de la nord de Dunăre din Muntenia și Oltenia (situat de fapt în apropierea fluviului) orientarea este vest-est (cu capul la vest), deosebindu-se de cea constatată, la sud de Dunăre în necropolele din aceeași vreme. Deci orientarea vest-est tiurcă păgână coincide cu cea creștină, ceea ce complică lucrurile.

Subliniem că ceramica cenușie, caracteristică pentru mormintele protobulgare este slab reprezentată în necropolele de la nord de Dunăre (Izvorul, Obârșia Nouă, etc.). Faptul că U. Fiedler pune pe seama unei influențe avare târzii (p. 290) orientarea diferită, vest-est din Muntenia, față de cea nord-sud din Dobrogea și din Bulgaria, înscamnă că în câmpul său vizual nu intră populația creștină romanică.

În legătură cu forma gropilor de mormânt, autorul se ocupă doar descriptiv, fără să facă o investigație în epocă spre a găsi o explicație pentru diversitatea lor, constatată arheologic (p. 290–292).

Și partea privind *Cercetările antropologice* (*Anthropologische Untersuchungen*) efectuate de specialiști pe materialele osteologice din necropolele de inhumație de la Dunărea de Jos din perioada studiată de autor este abordată și tratată insuficient. Deși citează o listă bibliografică amplă în subol, autorul nu întreprinde un studiu comparativ al materialelor osteologice din necropolele de la Dunărea de Jos (din România și Bulgaria) și al celor descoperite în spațiul geografic întins dintre Nistru și Urali. Aproximativ toate considerațiile sale se reduc la generalități privind trăsăturile nemongoloide (la slavii) sau mongoloide (la bulgarii tiurci) — evident, este vorba doar de adaosuri — și în legătură cu deformarea artificială a craniului.

Pe de altă parte, se știe că protobulgarii instalați la sud de Dunăre nu erau deloc omogeni etnic și că cuprindeau cel puțin încă o populație în cruce caz netiurcă (alanică?), după cum o arată categoric studiile întreprinse asupra scheletelor din necropola de la Novi Pazar. Or, asupra acestui aspect, deloc de neglijat, cu implicații și sub aspectul obiceiurilor funerare, autorul aproape că nu insistă.

Din ultima parte, *Regiunea de așezare a slavilor și protobulgarilor la Dunărea de Jos, pe baza mărturiilor descoperirilor funerare* (*Die Siedlungsgebiet der Slawen und Protobulgaren an der unteren Donau nach Zeugnis der Grabfunde*) (fig. 115 și p. 332–342), reținem combaterea interpretării după care bordeiele ovale (*Grubenhaus*) ar reprezenta reproducerea în plan a iurtelor protobulgare.

În partea a II-a a cărții, lista izvoarelor literare antice și medievale timpurii concurente pentru demonstrația științifică (p. 365–368) poate fi considerată aproape completă (sunt enumerate cca. 50) pentru fundamentarea istorică a scopului propus în tratare. S-a preferat înșirarea alfabetică celei cronologice, și, pe cât posibil, folosirea edițiilor critice mai noi, la cele vechi recurgându-se doar în lipsa acestora. Poate că și-ar fi avut locul în listă și Beda Venerabilul și Leon Filosoful.

Lista bibliografică este de-a dreptul impresionantă, cuprinde cam 760 de titluri (p. 369—411) și constituie un larg evantai pentru abordarea general-istorică și mai ales arheologică, care reprezintă fundamentul lucrării. Totuși, parcurgerea listei bibliografice cât și a trimerilor din text și a notelor din aparatul critic, ne-a permis să observăm că autorul a ocolit, lăsând deoparte, anumite lucrări ce tratează *direct* probleme ce se înscriu în tematica cărții sale, atât etno-cultural cât și crenologic, care, prin interpretările cele conțin (sau chiar prin situațiile arheologice consemnate) ar fi stânenit eșafodajul pe care și-a construit lucrarea. Nu le menționăm, ca să nu apară ca o ostentație, rămâne în sarcina autorului să le înregistreze sau nu.

Dintre istoricii noștri nu au încăput totuși în uriașa listă A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul (amintit în text la p. 48 ca Onciu), Nicolae Iorga.

În titlurile de lucrări românești și la numele de autori români din listă s-au făcut cca. 20 de greșeli, ce s-ar putea să nu fie imputabile autorului, ci tipografiei.

Catalogul necropolelor (p. 413—517) este organizat tot pe țări. Mai întâi este prezentat catalogul unor necropole din România, de incinerare cu urne (Castelu, Chiscani, Păuleasca, Satu-Nou-1, Satu Nou-2, Satu Nou-3, Sihleanu și Tichilești) cu descrieri de morminte și planul săpăturilor, precum și al necropolelor birituale din România (Frățești, Istria-Capul Viilor (în cazul dat cu descrierea integrală a tuturor mormintelor din necropolă), Izvorul, Sultana, de asemenea cu planul săpăturilor și descrierea unor morminte, în cazul din urmă a mai mult de jumătate. La sfârșitul *Catalogului*, autorul a adăugat o mică listă de descoperiri funerare, izolate și complexe mici din România. În mod analog s-a procedat la întocmirea catalogului pentru unele necropole cu urne și birituale din Bulgaria, cu prezentarea planurilor de săpături și descrieri de morminte, cu accent pe necropole considerate de mare interes științific ca, de pildă, cea de la Razdelna (reg. Varna) unde aflăm descrierea tuturor mormintelor cercetate sistematic. Și aici catalogul se încheie cu o listă a descoperirilor funerare izolate și a unor mici complexe, din Bulgaria.

Planșele 1—9 cuprind ilustrarea inventarului caracteristic al necropolelor din România de la Păuleasca, Satu Nou-1, Satu Nou-2, Sihleanu, Tichilești, Mihail Kogălnicearu, Dorobanțu, numai vase ceramice fără toartă, în majoritate din specia brun-roșiatică cu incizii, desenate cu formă și profil, la scară convenabilă spre a se putea observa și detaliile ornamenticii, bine grupate.

Un loc important în ilustrație s-a dat necropolei birituale de la Istria-Capul Viilor (planșele 10—35) unde, în afară de inventarul ceramic, sunt prezentate îngropări în casete, din ambele rituri (incinerare și înhumare), desene de schelete și de obiecte mărunte de inventar, precum și fotografiile de morminte de incinerare cu urne. În această necropolă, ceramica din ambele specii (brună-roșiatică și cenușie) este bine reprezentată. De la Izvorul și Sultana s-au ales pentru ilustrare numai vase de ceramică. Din Bulgaria necropola de incinerare cu urne de la Razdelna este foarte bine reprezentată în planșe (pl. 57—91), deoarece, după cum am mai spus, autorul o consideră necropolă de referință, însă și cele de la Blaskovo, Đevnia, Dolni Lukovit, Kjulevča, etc., își au locul lor.

Volumul odată parcurs, încheiem cu unele considerații de ordin general ce se degajă din lectura sa. Observăm, în primul rând o neconcordanță între titlu și conținut. În fond, pentru secolele VII—IX (cu excepția primelor două decenii ale secolului VII) autorul are în vedere doar necropole *slave* și

protobulgare, păgâne. Este mai mult o istorie a populațiilor *migratoare* stabilite în teritoriu (slavi și protobulgari), reflectată în necropole, populația *sedentară* băstinașă și locală rămânând în *afara tratării*, de unde și estomparea moștenirii culturii antice târzii.

Ruptura dintre tratarea arheologică (documentarea saptică, pe obicei) și interpretarea istorică, care rămâne deficitară, este vizibilă, ideile de bază fiind preluate, puține putând fi considerate originale. De fapt, autorul se înscrie în curentul istoriografiei bulgare susținător al *tezei protobulgare*, resuscitată odată cu dezvoltarea arheologiei științifice de către Stancio Stancev/Vaklinov, Dimităr Iliev Dimitrov, (disparut prematur) și alți cercetători bulgari. Sare în ochi faptul că Uve Fiedler nu a găsit în Bulgaria, acolo unde s-a format poporul bulgar, nici o necropolă birituală slavo-protobulgară, singurele necropole birituale *etnice* (slavi și protobulgari, după autor), fiind pe teritoriul României, una, la nord de Dunăre în Muntenia, la Sultana, și alta la sud de Dunăre, în Dobrogea, la Istria (Capul Viilor). Lipsesc motivarea autorului pentru lăsarea în afara tratării a populației locale, nero manizate, după părerea sa, de la nord de Dunăre. Iar neluarea în seamă a populației romanizate de la sud de Dunăre o motivează prin faptul că la aceasta era în uz un mod de înmormântare care nu poate fi decelat arheologic (sau foarte greu) (p. 306) din cauză că nu se depunea inventar *adiacent* (*Beigabe*) în mormânt. Evident că autorul se referă la necropolele locale creștine. Este desigur o motivare ce nu rezistă criticii căci este atributul cercetării să discearnă și mai ales să încerce. Mai ales că este vorba de populația *romanică* sud-dunăreană ce ocupa compact teritoriul sud-dunărean cuprins în studiu de către autor (amintim că în Daciile sud-dunărene a fost adusă populație urbană din Dacia Veche) și care, fapt recunoscut chiar de către autor, a rămas pe loc după așezarea slavilor și apoi a protobulgarilor la sud de Dunăre, chiar dacă nu în totalitate.

U. Fiedler apreciază că această populație romanică s-a contopit cu noii veniți slavi și protobulgari și că inventarul ei specific, funerar s-ar afla în cel slav și protobulgar din necropolele studiate (p. 49). Însă elementele culturii romane târzii sunt inconfundabile prin caracteristicile lor, și apoi, romanicii (și grecii) fiind *creștini*, ei nu au putut intra în etnogeneza poporului bulgar, ci au rămas în *afara* acestui proces, așa cum pe bună dreptate a remarcat Dimităr Anghelov. Iar mărturie vie în acest sens au fost românii (vlahii) lui Petru și Asan, ce erau tocmai urmași ai populației romanice din acest spațiu geografic sud-dunărean. U. Fiedler însuși subliniază că ei erau încă foarte numeroși când s-au răsculat împotriva Bizanțului și adăugăm, noi, au restaurat țaratul bulgar, sub forma statului româno-bulgar. Autorul se mulțumește să se ocupe numai de slavi și protobulgari, aducând argumentul că numai aceștia sunt pomeniți în izvoarele bizantine în secolele VII—IX. Faptul că românii (vlahii) și albanezii nu sunt amintiți decât târziu (în secolul X, respectiv XI) în izvoarele literare, nu înscamnă că până la această dată nu trebuie să ne ocupăm de istoria lor, după cum o face, regretabil, autorul.

Am amintit deja, că, U. Fiedler limitează aria inițială a romanității răsăritene la Estul Serbiei. Era imposibil ca romanicii de aici (vlahi) să fi putut să acopere tot Balcanul, și tot teritoriul României în urma migrărilor pastorale și să asimileze și pe alogeri.

În legătură cu economia lucrării, am remarcat deja în trecut că anumite părți nu se leagă organic, nu se întretes cum se spune, deși nu se poate spune că nu și găseau locul în

lucrare, însă par „lipite” (chiar părțile privind cataramele de tip Sucidava, sau cele privind fibulele digitate). Totuși, trebuie să recunoaștem că volumul este solid construit, lucrarea fiind alcătuită nemiște, conform cu spiritul metodic german, organizat, recunoscut ca atare. În această privință poate servi ca exemplu, și toți cei ce se interesează de perioada secolelor VI—IX la Dunărea de Jos, vor trebui să țină seama de ea. După părerea noastră excelează prin determinările și preciziunile cronologice, folosind mijloace de investigare moderne și studiul metodic de detaliu. Chiar și atunci când a trebuit să deplaseze o cronologie deja stabilită, o face respectând faptele, cazul necropolelor de la Sultana și Izvorul fiind concludent, chiar dacă, prin aceasta, detașează de rest mormintele (sau zona) de incinerare. În fond, autorul a întreprins o sinteză la nivelul situațiilor și materialelor arheologice, îndeplinind, în felul său, o sarcină ce revenea, poate, cercetătorilor români și bulgari.

Eliminând din competiție pe romanici (și greci), Uwe Fiedler nu a făcut altceva decât să imite istoriografia bulgară, care nu le-a acordat (cu rare excepții), ca și autorul citat, în tratatele de istorie sau în alte lucrări de specialitate, mai mult de 4 pagini sau nici atât, văzând peste tot numai *slavi* și *bulgari turanici* în perioada păgână și numai *bulgari creștini* în cea următoare.

Mihai Sâmpetru

★

Un *post-scriptum* nu ar fi fost necesar, dacă Uwe Fiedler, tratând despre o epocă îndepărtată, cea a secolelor VI—IX d. Chr. nu s-ar fi ocupat pe alocuri de fapte de istorie politică contemporană. Într-un pasaj (p. 2) se referă la împărțirea Dobrogei din 1940 între cele două state, uitând că cedarea Cadrilaterului s-a făcut sub *Diktat*-ul a două *imperii*, nazist german și bolșevic rus.

În altă parte (p. 115) uită să amintească și de regimul lui Jivkov, care a încurajat prin anii '70 și după, tendințele revizioniste asupra României prin revendicarea Dobrogei de Nord (județele Tulceași Constanța) în istoriografia istorică și arheologică, în special prin revista *Istorieski Pregled*. Și o ultimă remarcă, pe care, de asemenea o considerăm în afara recenziei. Comparând hărțile de la fig. 116 și fig. 117, cu hărțile publicate de E. B. Valev în articolul din „*Vestnik Moskovskogo Universiteta*” (nr. 2/1964), reprodus în traducere în „*Viața Economică*”, II, nr. 24 (43) din 12 iunie 1964 (hărțile la p. 6 și 7) cu riposta de rigoare, observăm că teritoriul studiat de Uwe Fiedler *coincide* cu cel rezervat „complexului de producție interstatal al Dunării de Jos”.

M. S.